

УДК 7.01+7.012

DOI: <https://doi.org/10.33989/2226-4051.2024.30.320915>

Ольга Костюк, м. Полтава

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5309-2816>

ФІЛОСОФІЯ МИСТЕЦТВА ТА ДИЗАЙНУ: ОСМИСЛЕННЯ КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ ТА РЕФЛЕКСІЯ

У статті порушено проблему, що характеризує динамічні процеси сучасного суперечливого культурного середовища, які спонукають людину до осмислення, відповідальності та усвідомленого вибору напрямів своєї діяльності. Мета статті – висвітлення проблеми осмислення культурного простору філософії мистецтва та дизайну в контексті критично-рефлексивних процесів. Виокремлено теорії та концепції, які пов'язані з філософським ученням про мистецтво, поняттями комунікативності та знаковості, принципами системного підходу та іншими напрямками в контексті критично-рефлексивних процесів. Наголошено на необхідності філософського узагальнення в рамках теорії культури, що дає змогу розкрити сутність мистецтва та дизайну, їх специфіку як культурних феноменів. Підкреслено, що естетична свідомість митця стає ключовим чинником у створенні творів, що мають не лише естетичну зовнішню форму, але й відображають внутрішній зміст, ідеї та емоції.

Ключові слова: філософія мистецтва та дизайну; мистецтво; дизайн; естетика; естетична свідомість; засоби комунікації; системний підхід.

Постановка проблеми. Динамічні процеси сучасного суперечливого культурного середовища спонукають людину до відповідальності та усвідомленого вибору напрямів своєї діяльності. Саме філософія є фундаментом критично-рефлексивних процесів, звернення до естетики, моралі, глибинних цінностей людського життя. Сучасні ідеї мистецтва та дизайну відображають загальні тенденції соціокультурної реальності. Сьогоднішня епоха художньої культури зафіксувала злиття «високого» і «низького» мистецтв, позначилася появою нових течій – неоконцептуального мистецтва, арт-інсталяції, перформансу, цифрового мистецтва тощо. У новітніх процесах митцеві складніше розкрити глибину свого

естетичного бачення світу, а мистецькі практики й об'єкти художніх творів стають інсталяціями, відзначаючи множинність, невизначеність і плинність світу, у яких глядач є безпосереднім учасником, а іноді навіть виконавцем. Такий підхід до мистецтва визначає важливість естетичної свідомості, яка виявляє здатність митця бачити і передавати світ у всій його складності й різноманітності, красі, гармонії й досконалості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальною складовою сучасних філософських досліджень мистецтва є класичні теорії та концепції, серед яких можна виділити: теорію прекрасного та піднесеного (І. Кант); учення про діалектику форми та змісту в мистецтві (Г. Гегель); положення про естетичні переживання і роль мистецтва у формуванні культурних цінностей (Ф. Ніцше); науково обґрунтовані думки про взаємозв'язок мистецтва з буттям і вплив мистецьких творів на розкриття істини (М. Гайдеггер); ідеї про роль мистецтва в суспільстві та його здатність до критичної рефлексії соціальних явищ (Т. Адорно). Окремі аспекти філософії мистецтва вивчали зарубіжні (К. Грінберг, А. Данто, Ж. Дерріда, С. Зонтаг, М. Фуко та ін.) та українські вчені (Л. Левчук, О. Поліщук, М. Попович, В. Скура-тівський, Д. Чижевський та ін.). Теорію дизайну досліджували Р. Б'юкенен, Л. Дай, К. Кріппендорф, Д. Норман, Г. Саймон, К. Фрідман, та ін. Значний внесок у розуміння філософських аспектів дизайну зробили Ж. Бодрійяр, П. Вербек, М. Гайдеггер, Б. Латур, Г. Саймон, В. Флюссер та ін.

Метою статті є висвітлення проблеми осмислення культурного простору філософії мистецтва та дизайну в контексті критично-рефлексивних процесів.

Методи дослідження. Для реалізації поставленої мети використано комплекс дослідницьких теоретичних методів: системно-структурований аналіз, порівняння, абстрагування, теоретичне узагальнення, що дало змогу сформулювати ключові поняття, висвітлити теорії і концепції щодо проблеми осмислення культурного простору філософії мистецтва та дизайну, зробити висновки та окреслити перспективи подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу. Англійський учений І. Лакатос (Lakatos, 1968), вивчаючи історію будь-якої культурної моделі, зосереджується на її зовнішніх і внутрішніх функціях. Можна розглянути послідовні закономірності та окремі явища в межах досліджуваної галузі, включаючи її еволюцію, історію та персоналії. Такого роду «самозвернення» є обов'язковим моментом будь-якої саморефлексії, що супроводжується зануренням в емпіричний досвід, узагальненням фактів, осмисленням практичних кроків.

Проблему можна розширити і спрогнозувати для її вирішення не вузько спрямовані рішення, а ті, що максимально виявляють внутрішню сутність: наприклад, увести у формат моделі філософський рівень визначення мистецької творчості в контексті загальнонаукового уявлення про творчий процес. Філософський рівень близький до особистісного пошуку, з допомогою якого можна побачити синтез технологічних і формальних факторів різних епох і культур в єдиному мистецькому творі, оцінити власну творчу діяльність і поєднати форму проєкту у взаємодії зовнішніх і внутрішніх функцій.

У загальному розумінні *мистецтво* – це майстерне відображення дійсності. Однією з основних функцій мистецтва є осмислення реальності, а також дослідження і розкриття внутрішнього світу людини. Важливим аспектом мистецтва є його функціонування в суспільстві. Через систему художніх образів, за допомогою певних засобів і прийомів митці інтерпретують, розуміють і пізнають світ, виявляють у творах своє естетичне ставлення до світу.

Виникнення мистецтва як окремого виду естетичної діяльності має свою історію та логіку. Л. Левчук (2010) простежує та виявляє певні закономірності генези мистецтва. По-перше, мистецтво виникло з естетичних потреб і навичок, які формувалися в процесі безпосередньої практичної діяльності. Розвинені навички та естетичні потреби привели до створення суспільної потреби в культивуванні естетичних переживань і перенесенні акцентів із практичних і магічних аспектів на сферу соціальних зв'язків і уявлень.

По-друге, поява мистецтва стала останнім етапом у розвитку поділу праці на фізичну та розумову. Раніше цей процес переважно стосувався поділу у сфері матеріального виробництва. Відокремлення духовного виробництва від матеріального створило умови для його інтенсивного розвитку, що своєю чергою спричинило диференціацію професійної діяльності в мистецтві, науці та філософії.

По-третє, історично мистецтво виникало лише в суспільствах, що були поділені на класи. Класи, які панують у матеріальному виробництві, також контролюють інтелектуальне виробництво: ідеї та естетичні потреби домінуючого класу стають провідними. Проте це не зменшує культурної та естетичної цінності мистецтва в класовому суспільстві, адже кожен клас, попри свої межі, розвиває та підтримує загальнолюдські ідеали й цінності.

По-четверте, мистецтво розвивається у тісній взаємодії з соціально-економічним і духовним життям суспільства. Ця взаємодія є складною та має діалектичну природу, що потребує детального історичного аналізу. В історії мистецтва можна знайти приклади як прямої, так і зворотної його залежності від рівня соціально-економічного розвитку суспільства.

По-п'яте, функції мистецтва можуть змінюватися залежно від культурно-історичного періоду. Цінність мистецтва в кожному епоху є унікальною, зокрема основною функцією може бути виховна, гедоністична, дидактична тощо. Проте сутність мистецтва залишається постійною, незважаючи на різноманітність його видів, жанрів, стилів, напрямків і шкіл у різних історичних періодах та в різних культурах і цивілізаціях. Сутність мистецтва полягає у *творчості*, яка визначає як процес створення мистецького твору, так і процес його сприйняття.

Отже, мистецтво є насамперед формою духовної діяльності. У цьому контексті створюються умови та визначаються параметри для вдосконалення митця. Людина набуває загальнолюдської здатності формувати, змінювати та творити відповідно до «законів краси», впливаючи у такий спосіб на загальний розвиток суспільства. Мистецтво відображає досконалий, ціннісний світогляд, який втілює бажаний для митця духовно-практичний світ. Естетична свідомість митця є особливою формою духовного

розвитку, що розкриває глибину естетичного сприйняття світу, виявляючи прагнення до краси, рівноваги та досконалості. Мистецтво представляється як прояв досконалої майстерності у відображенні реальності: через систему художніх образів людина пізнає, усвідомлює, естетично оцінює та творчо інтерпретує дійсність у мистецькому творі. Таке мистецтво, що відображає дійсність з огляду на вищі потреби людського розвитку, створює ідеал – ідеальний образ або зразок, який відповідає загальносоціальним потребам (Костюк, 2023).

У філософії дизайну можна виокремити антропологічний, аксіологічний, естетичний та герменевтичний аспекти. *Антропологічний* аспект зосереджується на самовизначенні людини як творця та споживача дизайнерських продуктів у поєднанні з її творчими здібностями, відображеними у створених нею речах. У цьому контексті сам об'єкт розглядається як «подвоєння себе». *Аксіологічний* аспект стосується основних соціокультурних доміант епохи, де дизайнерський продукт є не лише функціональним об'єктом, а передусім носієм культурних цінностей. Сутність *естетичного* в дизайні полягає в перетворенні об'єкта з функціональними характеристиками на художньо виразну річ, мистецький твір, що сприяє гармонізації людського світу і підносить дизайнерську діяльність до рівня мистецької. *Герменевтичний* аспект спрямовано на створення системи правил і моделей інтерпретації, які дозволяють виявити внутрішні смисли, упорядковуючи окремі знаки і значення в семантичні системи (Kostiuk, Vaskevych, Zlenko, Savitska, Mykhailova, & Gorbatyuk, 2022).

Аналіз філософських основ мистецьких теорій включає виявлення основних принципів взаємозв'язку зовнішньої форми і змісту художнього твору з внутрішнім світом митця. Філософія як загальнонаукова методологія розробляє різні способи аналізу окремих наукових теорій. Мистецькі теорії та концепції завжди пов'язані з філософським ученням про мистецтво, поняттями комунікативності та знаковості, принципами системного підходу та іншими напрямками наукового знання в контексті критично-рефлексивних процесів.

Багато концепцій розглядають дизайн у зв'язку з мистецтвом. Важливе місце в методології дизайну належить теорії Ю. Лотмана, який вважає *мистецтво одним із важливих засобів комунікації*. Згідно з нею будь-яка система, котра використовується в процесі комунікації, може бути визначена як мова з відповідними знаками, що складають її «словник» або «алфавіт». Мова має певні правила поєднання знаків. Вона поєднує природні, штучні та вторинні мови, тобто комунікаційні структури, які будуються над природномовним рівнем, наприклад, міф, релігія. Мистецтво в інтерпретації Ю. Лотмана є вторинною системою моделювання, що включає мови музики, живопису, дизайну (Lotman, 2009).

Для теорій дизайну велике значення має *концепція знакової комунікації*, розроблена Ж. Бодрійяром. Учений вводить термін «симулякри», тобто знаки, основною функцією яких є відсилання суб'єкта до інших об'єктів, процесів, соціальних інститутів. Визначаються три типи симулякрів: копії, функціональні аналоги та фактичні симулякри. Більшість явищ і процесів, пов'язаних із проектною діяльністю, відносяться до симулякрів третього типу. Мистецтво як проектна діяльність виконує насамперед критичну функцію по відношенню до свідомості та робить останню більш адекватною по відношенню до реального світу (Baudrillard, 1998). Щодо дизайну, то запропонований підхід дозволяє вирішити проблему співвідношення між розумінням дизайну як виду мистецтва і як практичної діяльності, спрямованої на задоволення потреб людини, проблему ретрансляції справжніх і хибних цінностей крізь призму об'єкта дизайну.

Дизайн також використовує *системний підхід*, який дозволяє досліджувати результат дизайну та проектну діяльність у соціальній системі. Системний підхід у теоріях дизайну має різні напрямки. Оскільки сама проектна діяльність багатовимірна, системні принципи, які використовуються в теоріях дизайну, неоднозначні. Системний підхід до проектування вироблявся передусім на основі проектної практики. Предмет проектування завжди є елементом відкритої системи. Створюючи об'єкт, дизайнер не може повністю визначити його подальшу роль у суспільстві, яка залежить також від споживачів, реклами, характеру відносин між продавцями і покупцями та багатьох інших факторів

(Camburn, 2017). Сприйняття такого об'єкту може змінюватися в процесі історичного розвитку суспільства, що зумовлено появою нових видів діяльності, нової інформації, зміною різних форм суспільної свідомості, психології, мотивації та ін.

У теорії Г. Ріда (Read, 1974) системоутворювальними факторами в дизайні є *принципи мистецтва*. Вчений не заперечує практичних властивостей об'єкта дизайну, але вважає, що дизайн походить від мистецтва, а не від виробництва. Поєднання формальних, експресивних й інтуїтивних елементів при створенні мистецьких творів слугує як допоміжний засіб, який уможливорює введення утилітарних об'єктів у систему, що дозволяє застосовувати до аналізу та оцінки об'єктів дизайну весь набір професійних інструментів. Г. Рід вважав, що якості, пов'язані з практичним використанням предмета, сприймаються естетичним почуттям як об'єкт абстрактного мистецтва.

У теорії Дж. Понті (Giacinta Cavagna di Gualdana, Silvia Bignami, & Gio Ponti, 2019) проектна діяльність розглядається в контексті художньої спрямованості, а основним системоутворювальним фактором є *творчість*. Основною функцією дизайнера є створення культурного, предметно-просторового середовища, у якому людина живе і розвивається. Критерієм успіху дизайнера є видовищність створюваних ним предметів, якою підкреслюється художньо-творчий характер дизайнера. Проте завданням творчості є вміння досягати комерційних цілей. Згідно з Дж. Понті, дизайнер повинен виражати унікальність світу засобами художнього дизайну. Предмет дизайну має привертати увагу, підкреслювати новизну.

Концепція Дж. Нельсона (Nelson, 1979) стосується зв'язку між діяльністю дизайнера та необхідністю *створення цивілізації суперкомфорту*. Певна річ, формування такої цивілізації є об'єктивним соціокультурним процесом. Дж. Нельсон вказує на зв'язок між діяльністю дизайнера та інтересами бізнесу. Він зазначає, що в сучасних умовах дизайнер, дотримуючись художньо-конструктивних принципів, має працювати для бізнесу та підприємців. Основним системоутворювальним принципом у дизайні, за Дж. Нельсоном, є консенсус інтересів усіх учасників ринку збуту дизайнерської продукції – споживачів, бізнесменів, торговців (Dorst, & Cross, 2001). Дизайн – це процес активної взаємодії митця із суспільством. В основі системного підходу, за Дж. Нельсоном, лежить виконання дизайнером професійної

проектної діяльності для вирішення нагальних проблем цивілізації суперкомфорту.

Т. Мальдонадо (Maldonado, 2009) розглядає проблеми ролі та місця дизайнера в суспільстві та обґрунтовує положення *про красу реального світу, що приходить на зміну ілюзорній естетиці*. Системний підхід до дизайну будується на двох різних рівнях: 1) дизайн як професійна діяльність; 2) дизайн як соціокультурний феномен, що функціонує в суспільстві та виконує світоглядну роль. Дизайн як професійна діяльність включає технічні, естетичні та функціональні аспекти створення продуктів і послуг. Дизайнер є посередником між технологією та суспільством, створюючи корисні, естетично привабливі та функціональні продукти. За таких умов дизайн впливає на спосіб життя людини, формує естетичні потреби й уподобання та сприяє розвитку суспільних норм і стандартів.

Висновки. Отже, аналіз філософських основ мистецьких теорій засвідчує, що митці не лише створюють художні твори з їх функціональними та естетичними характеристиками, але й впливають на соціальні та культурні процеси через мистецькі та дизайнерські ідеї, актуальні для сучасного суперечливого культурного середовища. Художники та дизайнери мають бути здатними до міждисциплінарного мислення, поєднуючи знання з різних галузей – від технічних до гуманітарних. Вони покликані усвідомлювати свій вплив на суспільство та відповідально ставитись до наслідків своєї діяльності.

Розглянуті теорії і концепції висвітлюють проблеми осмислення культурного простору філософії мистецтва та дизайну, пов'язані з філософським ученням про мистецтво, поняттями комунікативності та знаковості, принципами системного підходу та іншими напрямками в контексті критично-рефлексивних процесів. Представлені філософські узагальнення в рамках теорії культури дають змогу розкрити сутність мистецтва та дизайну, їхню специфіку як культурних феноменів з притаманною їм естетикою, оригінальністю й унікальністю. Естетична свідомість митця стає ключовим чинником створення творів, що вирізняються не лише зовнішньою формою, але й відображають внутрішній зміст, ідеї та емоції. Вона (естетична свідомість) дозволяє митцеві знаходити нові способи вираження, експеримен-

тувати з формою й змістом та свідомо залучати глядача до активної взаємодії з твором.

Перспективи подальших досліджень. На окрему увагу заслуговують мистецькі практики в контексті критично-рефлексивних процесів як стратегії, що розкривають рефлексивні та творчі здібності митця; визначають єдність матеріальних (зовнішніх) і духовних (внутрішніх) перетворень форми і змісту предмета, їх красу, гармонію, досконалість; ведуть до виникнення інноваційних художніх і дизайнерських ідей, створення якісно нового естетичного об'єкта.

Список використаної літератури

- Костюк, О. П. (2023). Взаємозв'язок мистецтва і дизайну в контексті визначення ролі мистецьких знань у формуванні естетичної свідомості майбутніх дизайнерів. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*, 95, 61-65. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2023.95.12>.
- Левчук, Л. Т. (Ред.). (2010). *Естетика*. Київ: Центр учбової літератури.
- Baudrillard, J. (1998). *The Consumer Society: Myths and Structures*. SAGE. Publications Ltd. DOI: <https://doi.org/10.4135/9781526401502>.
- Camburn, B., Viswanathan, V., Linsey, J., Anderson, D., Jensen, D., Crawford, R., & Wood, K. (2017). Design prototyping methods: State of the art in strategies, techniques and guidelines. *Design Science*, 3. DOI: <https://doi.org/10.1017/dsj2017.10>.
- Dorst, K., & Cross, N. (2001). Creativity in the Design Process: Co-evolution of Problem-Solution. *Design Studies*, 22, 5, 425-437. Retrieved from https://www.cc.gatech.edu/classes/AY2013/cs7601_spring/papers/Dorst_Cross2001.pdf.
- Giacinta Cavagna di Gualdana, Silvia Bignami, & Gio Ponti. (2019). *Archi-Designer*. Silvana Editoriale.
- Kostiuk, O., Vaskevych, O., Zlenko, N., Savitska, O., Mykhailova, R., & Gorbatiuk, T. (2022). The Philosophy of Design in the Innovation Space of the Postmodern World. *Consciousness of Cultural Practices. Postmodern Openings*, 13 (1), 170-185. DOI: <https://doi.org/10.18662/po/13.1/390>.
- Lakatos, I. (1968). *Changes in the Problem of Inductive Logic*. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0049-237X\(08\)71048-6](https://doi.org/10.1016/S0049-237X(08)71048-6).
- Lotman, J. (2009). *Culture and Explosion. De Gruyter Mouton*. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110218473>.
- Maldonado, T. (2009). *Design Industrial (Portuguese Edition)*. Edições 70.
- Nelson, G. (1979). *Problems of Design*. Watson-Guptill Pubns.
- Read, H. (1974). *Education Through Art*. Random House Inc.

Olha Kostiuk

PHILOSOPHY OF ART AND DESIGN: UNDERSTANDING THE CULTURAL SPACE AND REFLECTION

The article raises a problem that characterizes the dynamic processes of the modern contradictory cultural environment, which encourages a person to think, take responsibility, and consciously choose the direction of their activity. The purpose of the article is to highlight the problem of understanding the cultural space of the philosophy of art and design in the context of critical-reflective processes. Art is defined as a manifestation of perfect skill in reflecting reality. Through the system of artistic images, with the help of certain means and

techniques, a person learns, realizes, aesthetically evaluates, and creatively interprets a work of art. Artistic theories and concepts related to the philosophical teaching about art, the concepts of communicativeness and symbolism, the principles of the systemic approach, and other directions in the context of critical-reflective processes are singled out. Emphasis is placed on the need for philosophical generalization within the cultural theory framework, which makes it possible to reveal the essence of art and design, its specificity as cultural phenomena with aesthetic awareness, originality, and uniqueness. It is emphasized that aesthetic consciousness becomes a key factor in the creation of works that reflect not only the external form but also the internal content, ideas, and emotions.

Keywords: *philosophy of art and design; art; design; aesthetics; aesthetic consciousness; means of communication; systematic approach.*

References

- Baudrillard, J. (1998). *The Consumer Society: Myths and Structures*. SAGE. Publications Ltd. DOI: <https://doi.org/10.4135/9781526401502>.
- Camburn, B., Viswanathan, V., Linsey, J., Anderson, D., Jensen, D., Crawford, R., & Wood, K. (2017). Design prototyping methods: State of the art in strategies, techniques and guidelines. *Design Science*, 3. DOI: <https://doi.org/10.1017/dsj2017.10>.
- Dorst, K., & Cross, N. (2001). Creativity in the Design Process: Co-evolution of Problem-Solution. *Design Studies*, 22, 5, 425-437. Retrieved from https://www.cc.gatech.edu/classes/AY2013/cs7601_spring/papers/Dorst_Cross2001.pdf.
- Giacinta Cavagna di Gualdana, Silvia Bignami, & Gio Ponti. (2019). *Archi-Designer*. Silvana Editoriale.
- Kostiuk, O. (2023). Vzaiemozv'iazok mystetstva i dyzainu v konteksti vyznachennia roli mystetskykh znan u formuvanni estetychnoi svidomosti maibutnykh dyzaineriv [The relationship between art and design in the context of determining the role of artistic knowledge in the formation of the aesthetic consciousness of future designers]. *Naukovyj chasopys NPU imeni M. P. Draghomanova [Scientific journal of the M.P. Drachomanov NPU]*, 95, 61-65. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2023.95.12> [in Ukrainian].
- Kostiuk, O., Vaskevych, O., Zlenko, N., Savitska, O., Mykhailova, R., & Gorbatiuk, T. (2022). The Philosophy of Design in the Innovation Space of the Postmodern World. *Consciousness of Cultural Practices. Postmodern Openings*, 13 (1), 170-185. DOI: <https://doi.org/10.18662/po/13.1/390>.
- Lakatos, I. (1968). *Changes in the Problem of Inductive Logic*. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0049-237X\(08\)71048-6](https://doi.org/10.1016/S0049-237X(08)71048-6).
- Levchuk, L. T. (Ed.). *Estetyka [Aesthetics]*. (2010). Kyiv: Centr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
- Lotman, J. (2009). *Culture and Explosion. De Gruyter Mouton*. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110218473>.
- Maldonado, T. (2009). *Design Industrial (Portuguese Edition)*. Edições 70.
- Nelson, G. (1979). *Problems of Design*. Watson-Guptill Pubns.
- Read, H. (1974). *Education Through Art*. Random House Inc.

Одержано 07.09.2024 р.